

Афанасьєв Олександр Іванович, доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та методології науки Одеського національного політехнічного університету.

УДК 167

ПРО СПЕЦИФІЧНІСТЬ ОБ'ЄКТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

Унікальність, складність, мінливість, активність об'єктів науки виявляються не тільки в гуманітарному, а й у природничо-науковому знанні. Це не дозволяє протиставляти гуманітарне знання природничому і швидше свідчить про їхню близькість.

Ключові слова: гуманітаристика, природознавство, унікальність, складність, мінливість, активність, науковість.

О СПЕЦИФИЧНОСТИ ОБЪЕКТОВ ГУМАНИТАРНОГО ЗНАНИЯ

Уникальность, сложность, изменчивость, активность объектов науки обнаруживаются не только в гуманитарном, но и в естественнонаучном знании. Это не позволяет противопоставлять гуманитарное знание естественно-научному и скорее свидетельствует о их близости.

Ключевые слова: гуманитаристика, естествознание, уникальность, сложность, изменчивость, активность, научность.

ON THE SPECIFICITY OF AN OBJECT HUMANITIES

Uniqueness, complexity, variability, activity objects of science are found not only in human but also in the natural sciences. It is not possible to oppose humanitarian knowledge of natural science, and more evidence of their proximity.

Keywords: humanities, science, uniqueness, complexity, variability, activity, scientific.

Порівнюючи гуманітарні та природничі науки, зазвичай звертають увагу на відмінність методів, цілей і особливо досліджуваних об'єктів. Очевидно, що гуманітарні об'єкти відрізняються від природничо-наукових. Питання лише в тому, чи достатньо цих відмінностей, щоб протиставляти самі науки, які їх вивчають. Дослідники, явно й інтуїтивно відчуваючи специфіку об'єктів гуманітарного знання, часто відзначали такі їх відмітні особливості: унікальність [14], індивідуальність і одиничність [2; 10, с. 90-91], складність [5, с. 485], мінливість, активність [1, с. 285]. Метою статті є обґрунтування тези, що названі риси не є винятковим привілеєм об'єктів гуманітарного знання.

Чи унікальні об'єкти гуманітарного знання? Вельми поширена точка зору, що гуманітарні науки більшою мірою орієнтуються на унікальні об'єкти, такі, як окремі особистості, або художні твори, в той час як людину, особливо її природні якості, без яких неможлива унікальна особистість, вивчають природничі науки, наприклад, біологія. «Кожен об'єкт, будучи неповторним у самих різних своїх деталях, унікальний як єдність сенсу у всій своїй повноті і в будь-яких тонкощах його матеріального втілення в чуттєво прийнятній формі» [4, с. 61].

У таких випадках нерідко змішують унікальне з одиничним. Тим часом розрізняти ці поняття досить важливо. Гуманітаристика часто цікавиться саме одиничним, тоді як унікальність не є специфічною особливістю її об'єктів. Одиничне співвідноситься із загальним і припускає розподіл обсягу поняття, маючи на увазі родовидові відносини. На цій підставі свого часу розрізнялися ідеографічні і номотетичні методи, підходи, науки. Ідеографічні, описові науки, що обмежувалися вивченням одиничних подій і фактів, відрізнялися від номотетичних, узагальнюючих і законоустановчих [2]. При всій обмеженості такого підходу не можна не відзначити його раціональне зерно: одиничне може бути особливою метою специфічного наукового дослідження, що значною мірою властиве саме гуманітаристиці. Найбільш яскраво це проявляється в сучасній мікроісторії. Представники цього напрямку намагаються описувати саме окремі одиничні явища, доводячи, що узагальнення та типізація можуть зашкодити точності фіксованих фактів і спотворити реальне функціонування важливих аспектів суспільного життя. Так, у відомій книзі «Сир і черви», що стала класикою мікроісторії, К. Гінзбург не вдається ні до закономірностей середньовічної доби, ні до типової поведінки людей того часу, а відтворює думки і поведінку фріуланського мірошника шістнадцятого століття, якого інквізиція засудила до смертної кари за неординарні думки про походження Бога й ангелів.

Унікальні природні та технічні об'єкти вельми широко представлені за межами гуманітарного знання. Прикладами можуть служити виникнення життя на Землі або виникнення людського розуму: ні те, ні інше немає аналогів у відомій нам частині Всесвіту. Та й будь-який природний об'єкт в певному відношенні унікальний. «Ідеальний метелик», що представляє той чи інший вид, існує тільки в підручниках зоології [7, с. 191]. Унікальне природне явище чи унікальне технічне спорудження підпорядковане дії природних законів і знань про них – найважливіша складова природних і технічних наук. Гуманітарні науки також не чужі пошуку закономірностей щодо унікальних об'єктів. Інша справа, що вони не завжди можуть бути сформульовані з тією строгістю, однозначністю і точністю, як це відбувається в природознавстві. Властивість унікальності об'єктів гуманітаристики досі нерідко використовується для обґрунтування специфічності гуманітарних наук та їх методів, що породжує численні тривалі дискусії щодо науковості гуманітарних наук [3]. У цьому питанні склалося чимало стереотипів, одним з яких є уявлення про унікальність особистості. Тим часом не завжди зрозуміло, що саме мається на увазі під унікальністю особистості.

Подоланню подібних стереотипів можуть сприяти системні уявлення в рамках параметричної теорії систем, де, зокрема, розрізняються дескриптори: концепт системи (принцип побудови системи), структура (відносини, що виконуються на деякому субстраті або його властивості), субстрат (матеріал) системи. Відповідно, можна розрізняти системи, унікальні по одному з дескрипторів, наприклад по субстрату, але неунікальні за структурою або концептом, або унікальні за двома, або за всіма трьома параметрами [11, с. 63]. Типи унікальності можна розрізняти щодо будь-яких систем: природних, соціальних, культурних.

Саме неунікальність людини, як мінімум по субстрату і структурі, мав на увазі російський філософ Микола Федоров, коли мріяв про відтворення всіх людей, що жили на Землі: людина «буде сама відтворювати себе із самих початкових речовин, атомів, молекул ... буде здатна жити у всіх середовищах, приймати всякі форми і бути в гостях ... в усіх світах, як найвіддаленіших, так і найближчих» [13].

Чи складні об'єкти гуманітарного знання? Об'єкти гуманітарного знання часто вважаються більш складними, ніж природні або технічні, тому, начебто, вимагають для себе різноманітні історичні, юридичні, релігійні, літературні, психологічні та інші дані. Ця майже одностайно визнана точка зору вимагає уточнення, адже не зовсім зрозуміло, що таке «складність» і як її виміряти. У всякому разі загальноприйнятого визначення поняття «складність» немає. З одного боку, складність, як і простота, об'єктивно притаманні об'єктам, якщо мати на увазі, що еволюція закономірно веде до ускладнення і збільшення різноманітності об'єктів і їх властивостей. З іншого боку, ступінь складності багато в чому задається пізнавальними цілями суб'єкта. Адже будь-який досліджуваний об'єкт, не кажучи вже про предмет, який виділений в ньому відповідною дисципліною, що вивчає його, окреслений дослідницькими цілями, методами, теоріями тощо. У цьому сенсі іноді говорять про творіння світів людиною. «Хоча я не знаю, що мається на увазі, коли говорять, що цей світ є простим або складним, я маю деяке уявлення, що мається на увазі, коли говорять, що серед багатьох світів, якщо вони взагалі є, є прості і складні, нехитрі й винахідливі, а також прозові та поетичні» [4]. «Ми робимо зірки, як ми робимо сузір'я, складаючи їх частини разом і відзначаючи їх межі. Коротше кажучи, ми не робимо зірки, як ми робимо цеглини; не всяке творення вимагає місити глину. Створення світів, що розглядається тут головним чином, проводиться не руками, а умами, або скоріше мовами або іншими символічними системами» [4].

Класична наука, виходячи в основному з інтуїтивних уявлень, досить чітко розмежовувала те, що вважалось простим, і те, що розглядалось як складне. Але апріорі у нас немає способів судити про те, що просто і що складно. В принципі, будь-який об'єкт або будь-яка система може виявитися дуже складною або дуже простою. «Подібно до того, як несподівана складність виникає у вимушених коливаннях маятника, несподівана простота виявляється в ситуаціях, які складаються під впливом спільної дії безлічі чинників» [9, с. 45]. Причому, важливо відзначити, що стан досліджуваного явища, що характеризується як складне, не завжди йому властивий, він виникає при деяких обставинах, але визначити заздалегідь складність поведінки, як правило, неможливо. Особливо, якщо мова йде про нестійкі об'єкти, які зазвичай описуються синергетичними термінами «дисипативні структури», «флуктуація», «нелінійність», «самоорганізація», «порядок і хаос» та ін. Важливо, що з опису початкових умов неможливо причинно вивести подальший стан такого самоорганізованого об'єкта, тому що зміни в ньому нарастають лавиноподібно. Подібні об'єкти, що не допускають «грубого або операційного опису в

термінах детерміністських причинностей» [9, с. 81], називаються в синергетиці складними. «Складність означає не тільки нелінійність, а й величезне число елементів з великим числом ступенів свободи. Всі макроскопічні системи, такі, як каміння або планети, хмари або рідини, рослини або тварини, популяції тварин організмів або людські суспільства, складаються з елементів, або компонентів (таких, як атоми, молекули клітини або організми). Поведінка окремих елементів у складних системах з величезним числом ступенів свободи не може бути ні передбачена, ні простежена в минулому. Детерміністичні описи окремих елементів можуть бути замінені еволюцією розподілів імовірності» [8].

Як вважає К. Майнцер, багато об'єктів гуманітаристики можна представити у синергетичних термінах. «Йдеться про міждисциплінарну методологію для пояснення процесу виникнення деяких макроскопічних явищ в результаті нелінійних взаємодій мікроскопічних елементів у складних системах. Макроскопічні явища можуть бути різними видами світлових хвиль, рідин, хмар, хімічних хвиль, рослин, тварин, популяцій, ринків, ансамблів мозкових клітин, що характеризуються параметрами порядку. Вони не зводяться до мікроскопічного рівня атомів, молекул, клітин, організмів і т. д. складних систем. Насправді вони являють собою властивості реальних макроскопічних систем, таких, як потенціали поля, соціальні чи економічні сили, почуття або, навіть, думки» [8]. У таких випадках гуманітарні об'єкти за своєю складністю можна порівняти з природничими об'єктами. Це свідчить про те, що в ряді областей гуманітаристики відмінність між гуманітарними і природничими об'єктами неістотна.

З декларованої складності об'єктів гуманітарного знання часом роблять висновок, що гуманітарні науки є більш міждисциплінарними, ніж природні. Наприклад, історична антропологія, цікавлячись різними сторонами життя людини, від трудової діяльності до релігійного екстазу, від біологічних основ життя до менталітету, вступає у взаємодію з лінгвістикою і мистецтвознавством, історією літератури, права, науки і техніки, соціологією і психологією, а також з багатьма природничими науками від географії до біології. Однак, для сучасної науки міждисциплінарність стає нормою незалежно від дисциплінарної прописки. Сучасна наука багато в чому перестає бути об'єктною, вона стає проблемною в тому плані, що проблема все частіше виникає на стику різних дисциплін, тому багато дисциплін набувають міждисциплінарного характеру. Все це породжує значні пізнавальні та методологічні труднощі. Деякі надії на їх подолання подає синергетика. «Синергетику, мабуть, можна розглядати як стратегію, що дозволяє успішно впоратися зі складними системами навіть в гуманітарних галузях знання. Ясно, що для міждисциплінарного застосування синергетики абсолютно не обов'язково зводити історію культури до біологічної еволюції. На відміну від будь-якого редуccionістського варіанту натуралізму і фізикалізму ми визнаємо характерні інтенціональні особливості людських суспільств. Таким чином, підхід з позиції теорії складних систем виявляється методом, що дозволяє заповнити розрив між природними і гуманітарними науками, який був підданий критиці в «Двох культурах» Сноу» [8].

Водночас, не всі об'єкти гуманітаристики є синергетичними, їх доводиться вивчати звичайними класичними способами. У таких випадках до гуманітарного знання не завжди добре застосовні точні кількісні та якісні методи, наприклад, математичні, головним чином через звичайні «лінійні» складності об'єктів гуманітарного знання, а, можливо, також через те, що в надрах гуманітарного знання ще не вироблені ті абстрактні форми, які можуть бути оброблені математичними методами [11, с. 11].

Вирішення питання про те, які об'єкти складніші чи простіші, вимагає вимірювання простоти-складності. Ефективний спосіб пропонує системна модель. Така модель, як і у випадку з унікальністю, передбачає виділення трьох аспектів системного розгляду (системних дескрипторів): концепт, структура та субстрат. Ці дескриптори можуть бути співвіднесені один з одним. Наприклад, відношення структури до субстрату дає структурну організацію системи, ставлення субстрату до структури – субстратну організацію. Відповідно до дескрипторів виділяються різні типи простоти-складності. Найбільш істотними є п'ять типів: концептуальна, структурна, субстратна, структурно-субстратна і субстратно-структурна типи простоти-складності. Ці типи можуть не відповідати один одному. Наприклад, велика китайська стіна, дуже проста в структурному плані, володіє високим значенням субстратної складності [12, с. 106]. Системна модель дозволяє вимірювати складність як кількісно, так і якісно [11, с. 197-209]. Все це означає, що, по-перше, фактор складності не є специфічною характеристикою об'єктів гуманітарного знання, по-друге, складність об'єктів гуманітарного знання може бути виміряна.

Чи мінливі об'єкти гуманітарного знання? Досить поширена точка зору про те, що об'єкти гуманітарного знання більше схильні до змін, ніж, наприклад, природні. Швидше змінюються юридичні закони, моральні норми, релігійні вірування, ідеали краси, ніж гори і моря, види рослин або тварин. Однак подібні порівняння не завжди коректні. Досить сказати, що тривалість існування багатьох об'єктів мікросвіту настільки мала, що не зрівняється з багатьма гуманітарними феноменами. До того ж, у зміні цих феноменів гуманітарне знання намагається виявити такі ж важливі смисли та закономірності, як і в їх стійкості. Однак, особливу групу об'єктів, що змінюються, складають специфічні нестійкі системи, вперше виявлені в хімічних сполуках І. Пригожиним. Це певний клас систем, поведінка яких чутлива до малих збурень, до хаотичних флуктуацій, під впливом яких стан такої системи різко змінюється. Пізніше такі об'єкти були названі синергетичними. Їм властива незворотність, що раніше вважалося прерогативою гуманітарних об'єктів і відповідного знання. Вони існують як в природознавстві, так і в гуманітаристиці. З іншого боку у об'єктах, що змінюються, завжди виявляються відносно стійкі характеристики, що є предметом вивчення науки незалежно від її відомчої прописки.

Чи активні об'єкти гуманітарного знання? Гуманітарії нерідко констатували, що об'єкти вивчення гуманітарних наук виявляють особливу активність щодо знання про них індивідів, що споживають таке знання [1, с. 285]. Дійсно, культура, історія, мова, особистість, витвори мистецтва, творчість, мислення та інші об'єкти гуманітарних наук змінюють свою природу в залежності від того, що це знання стверджує. Знання гуманітарної науки створюють для таких об'єктів деякі образи, які вони приймають. А подібні образи активно впливають на людей, наприклад, у виховному плані. Особливо це характерно для минулих історичних подій, які багато в чому виглядають так, як їх описують історики, а потім змінюють свій вигляд, в разі їх переописання іншими авторами. Відомо, що історії розповідаються в деякій формі, з відомих позицій, в певному контексті, через що представляється далеко не вся описувана реальність, та й то по-різному. Хоча опис подій не є винятковим винаходом оповідачів, оскільки говорить про реальні речі та події, але самі речі і події представляються по-різному. Прикладом можуть служити тексти в підручниках з історії, коли історичні події, що дійсно мали місце, шикуються в контекстах розвитку, прогресу або, навпаки, занепаду, не кажучи вже про ідеологічні інтерпретації. Слово «активність» не цілком точно відображає специфіку гуманітаристики, оскільки природні об'єкти аж ніяк не пасивні. Спостережуваний в лабораторії живий або неживий об'єкт при певному впливі може «дати здачі», рознісши лабораторію вщент [6]. Проте підіграти експериментатору, або, навпаки, перешкодити йому, як це несвідомо чи усвідомлено роблять «піддослідні» суб'єкти, природні об'єкти не здатні.

Таким чином, унікальність, складність, мінливість, активність, об'єктів науки виявляються не тільки в гуманітарному, а й в інших видах знання, наприклад, в природничо-науковому. Крім того, в гуманітарних об'єктах можна углядіти також риси повторюваності поряд з унікальністю, простоти поряд зі складністю, сталості та стабільності поряд з мінливістю, пасивності поряд з активністю. До них застосовні монодисциплінарні підходи поряд з міждисциплінарними. Все це не дозволяє відрізнити гуманітарне знання від природничонаукового, і швидше свідчить про їхню близькість, ніж про відмінність. Тому в перспективі можна углядіти пошук схожості методів, цілей, ідеалів і норм різних областей єдиної сфери науки, особливо якщо гуманітарні науки хочуть бути науками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 482 с.
2. Виндельбанд В. Прелюдии. Философские статьи и речи. – СПб.: изд. Д. Е. Жуковского, 1904. – 374 с.
3. Гладкий А. В. О точных методах в гуманитарных науках // Труды VII Международной конференции «Идентификация систем и задачи управления» SICPRO '08. Москва, 28-31 января 2008 г. Институт проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН. – М.: Институт проблем управления им. В. А. Трапезникова РАН, 2008. – С. 2042-2056.
4. Гудмен Н. О создании звезд // Н. Гудмен. Способы создания миров. – М.: Идея-пресс - Праксис, 2001. – Режим доступа: http://www.philosophy.ru/library/goodman/STAR_R.htm.
5. Кохановский В. П., Лешкевич Т. Г., Матяш Т. П., Фатхи Т. Б. Основы философии науки: Учебное пособие для аспирантов. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 608 с.

© **Богаченко В. В.**

6. Латур Б. Когда вещи дают сдачи: возможный вклад "исследований науки" в общественные науки // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. – №3. – 2003. – С. 20-39.
7. Лоренц К. Так называемое зло. К естественной истории агрессии. // Лоренц К. Обратная сторона зеркала. – М.: Республика, 1998. – С. 62-242.
8. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже веков. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/Man.htm>
9. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. – М.: Прогресс, 1994. – 259 с.
10. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре [пер. с нем. под ред. С. И. Гессена, общ. ред. и предисл. А. Ф. Зотова]. – М.: Республика, 1998. – 413 с.
11. Уёмов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев.-Wydawnictwo "UniversitasRediviva", 2001. –276 с.
12. Уёмов А. И. Свойства, системы, сложность // Вопросы философии. – 2003. – № 6. –С. 96-110.
13. Федоров Н. Ф. Супраморализм, или всеобщий синтез. – Режим дступа: http://nffedorov.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=103&Itemid=245
14. Шапир М. И. «Тебе числа и меры нет». О возможностях и границах «точных методов» в гуманитарных науках // Вопросы языкознания, 2005. – № 1. – С. 43-62.

Богаченко Валентина Викторовна, старший преподаватель, аспирантка кафедры философии и истории Украины, Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова

УДК 316.37: 14

САМОИДЕНТИФИКАЦИЯ КАК КОНЦЕПТ САМООРГАНИЗУЮЩЕЙСЯ СИСТЕМЫ СУБЪЕКТА СОЦИАЛЬНОГО ДЕЙСТВИЯ

В статье исследуется процесс самоидентификации личности в срезе социосинергетической современной научной парадигмы. Логично раскрывается необходимость изучения данного вопроса в междисциплинарном срезе – в данном случае используются наработки синергетической научной школы. Впервые обосновывается сущность самоидентификации как основного концепта самоорганизующейся системы субъекта социального действия. Результатом проведенного исследования является определение механизма вхождения современного «бифуркационного» человека в нелинейную самоорганизующуюся социокультурную среду как целостную общественную мегасистему.

Ключевые слова: субъект социального действия, самоидентификация, синергетика, «синергетический субъект», флуктуации, аттрактор, точка бифуркации, хаос, порядок, трансперсональный аттрактор, творчество, девиации, «интерсубъективное» пространство, нелинейная самоорганизующаяся социокультурная среда.

САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК КОНЦЕПТ САМООРГАНІЗУЮЧОЇ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

В статті досліджується процес самоідентифікації особистості у зрізі соціосинергетичної сучасної наукової парадигми. Логічно розкривається необхідність вивчення даного питання в міждисциплінарному зрізі – в даному випадку використовуються надбання синергетичної наукової школи. Вперше обґрунтовується сутність самоідентифікації як основного концепту суб'єкта соціальної дії, що самоорганізується. Результатом проведеного дослідження є визначення механізму входження сучасної «біфуркаційної» людини в нелінійне самоорганізоване соціокультурне середовище як цілісну суспільну мегасистему.

Ключові слова: суб'єкт соціальної дії, самоідентифікація, синергетика, «синергетичний